Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal (AMIERJ)
(Bi-monthly) Peer-Reviewed Journal Vol No 1 Issues III ISSN 2278-5655

2012 Sep

''जागतिकीकरण व राजनय'' एक राजकीय विश्लेशन

डॉ. एन. आर. चिमूरकर
सरदार पटेल महाविद्यालय, चंद्रपूर

सारांश :

जागतिकीकरणाच्या पा” र्वभूमीवर राजकारणाचे स्वरूपही बदलत चालले आहे. पुर्वी राजनयाला असलेले स्थान आज कितीतरी पटीने वाढले आहे. आंतरराश्ट्रीय संबंधात मधुरता राखण्याबरोबरच परराश्ट्रीय धोरणाची आखणी करून आर्थिक समीकरणे देखील जुळवावी लागतात. यालाच आर्थिक राजकारण म्हणता येईल, आर्थिक विकास आणि समृध्दी सध्या करण्याकरिता आजच्या युगात राश्ट्रांना एकमेकांवर अवलंबून राहणे अनिवार्य झालेले आहे. प्रसंगी तडजोडही स्वीकारावी लागते. राजनीतीचे हे बदलत स्वरूप अंगीकारतांना राजनयीक प्रतीनिधींना अनेक आव्हाने स्वीकारावी लागतात.

महत्वाचे भाब्द : जागीतीकीकरण, आंतरराश्ट्रीय संबंध, परराश्ट्र धोरण, राजनीती

प्रस्तावना :

सतत मिळविलेली माहिती, वळण, गाठीभेटी, चर्चा इत्यादी साधनांनी आंतरराश्ट्रीय संबंधाचे व्यवहार किंवा व्यवस्थापन म्हणजे राजनय. या व्यवस्थापनाकरिता संस्थेने, राश्ट्राने आपला अधिकृत प्रतिनिधी किंवा संस्था यांच्या व्दारे परदे” ाात प्रतिनिधित्व करण्याची राजकीय प्रथा म्हणजेही राजनय किंवा राजनीती असे सामान्यमणे म्हणता येईल. राजकीय माहितीचे संकलन करून ते आपल्या दे” ााला कळविणे, परदे” ाा” ाी वाटाघाटी करणे आणि आपल्या दे” ााचे परराश्ट्रीय धोरण नि” चत करण्यासाठी मदत करणे ही राजनयाची सामान्य उद्दिश्टे म्हणता येतील.

परराश्ट्रीय धोरण कार्यवाहीत आणण्याचे एक महत्वाचे साधन म्हणजे राजनय किंवा राजनीती होय. राजनीतीचा हेतू बळाचा प्रत्यक्ष वापर टाळणे व वाटाघाटीच्या मार्गाने किमान किंमत देऊन जास्तीतजास्त राश्ट्रीय हितसबंध साध्य करणे हा असतो. मर्यादित अर्थाने राजनीती म्हणजे परराश्ट्रीय वकील आणि त्यांचे कनिश्ट सहाय्यक यांच्याकडून होत असलेले कामकाज होय. राजनैतिक साधने किंवा राजनैतिक यंत्रणा या वाक्यप्रचारात हा मर्यादित अर्थ अभिप्रेत आहे. परंतु विस्तृत अर्थाने राजनीती म्हणजे परराश्ट्रीय धोरणाच्या कार्यवाहीसाठी अवलंबिलेली तंत्रे आणि साधने होत.

राजनीतीची वै” ाश्टये :

अभिजात राजनीतीचे पहिले वै” ाश्टये म्हणजे, राजनैतिक अधिका–याची निवड समाजात उच्चभू

AMIERJ
Peer-Reviewed Journal

वर्गातून होत असे. त्यांचे वर्गीय हितसंबंध आणि सांस्कृतिक पातळी समान असल्याने, त्यांच्या राजनैतिक भौलीत आणि दृश्टीकोनात एकजिनसीपणा होता.

अभिजात राजनीतीचे दुसरे प्रमुख वैंि' ाश्टये म्हणजे, गुप्तता होय. तत्कालीन राज्ये लोकतंत्र स्वरूपाची नव्हती, त्यामुळे राजनैतिक व्यवसायांचे लोकमतासमोर समर्थन करण्याचे उत्तरदायित्व भाासनसंस्थेवर नसल्याने गुप्ततेच्या आवरणाखाली अनैतिक राजकीय सौदेबाजी करणे, असे राजनीतीचे स्वरूप बनले होते.

पहिल्या महायुध्दानंतर पारंपारिक, अभिजात राजनीतीचे पर्व मागे पडून आधुनिक राजनीतीचे पर्व सुरू झाले. आंतरराश्ट्रीय करार प्रकट असावेत आणि त्यासंबंधीच्या वाटाघाटीही प्रकट असाव्यात. हे तत्व काटेकोरपणे जरी नाही, तरी सर्वसाधारणपणे पालन करण्याबद्दलचा आग्रह अमेरिकन राश्ट्रध्यक्ष वुड्रो विल्सन यांनी धरला. तथाकथित राजनीतीमध्येही गुप्तता काहि प्रमाणात अपरिहार्य असते हे खरे प्रत्येक राश्ट्राने आपली विदे" ा नीती लोकांनुवर्ती ठेवणे म्हणजे आंतरराश्ट्रीय भाांततेची खरी हमी आहे. आणि ती त" ाी लोकानुवर्ती ठेवण्यासाठी राजनीतीवरील गुप्ततेचे आवरण दूर करणे आव" यक आहे असा राश्ट्रध्यक्ष विल्सन यांचा युक्तिवाद होता व तो आधुनिक काळात बहुतां" ाी मान्यता पावला असल्याचे दिसते. राजनीतीच्या पारंपारिक स्वरूपात आमुलाग्र बदल घडवून आणणा–या तीन प्रमुख प्रेरणा निर्दें ाता येतील:

1) लोकसत्ताक भाासन संस्था
2) आधुनिक तंत्रविज्ञान
3) आर्थिक परस्परावलंबन

लोकसत्ताक भाासन पध्दतीमध्ये भाासनाचे सर्व व्यवहार आणि निर्णय जाणून घेण्याचा व त्या निर्णयावर प्रत्यक्षाप्रत्यक्ष प्रभाव टाकण्याचा अधिकार लोकांना असतो. लोकमताच्या या निकशातून राजनैतिक व्यवहारही मुक्त नसतात. प्रकट आणि लोकानुवर्ती राजनीती हा उदारमतवादी लोक" ाही विचारप्रणालीचा परिणामकारकता कमी झाली आहे. कारण आपले निर्णय आणि कृती यांची विधीमंडळात आणि विधिमंडळाबाहेर प्रकट चिकित्सा होण्याच्या भीतीमुळे राजनैतिक प्रतीनिधीनींचा कल चाकोरीबध्द काम करण्याकडे होतो पण याहीपेक्षा महत्वाची गोश्ट अ" ाी, की एखाद्या प्र" नावर घेतलेली भूमिका प्रकट झाल्याने तिला चिकटून राहणे, त्या राश्ट्राच्या प्रतिश्ठेचा प्र" न बनतो. त्या भूमिकेभोवती राश्ट्रीय लोकमत केंद्रीत झाल्यास वाजवी तडजोडही अ" ाक्य होते. अर्थात दुस–या बाजुने असेही म्हणता येईल, की लोकविवेकावरील श्रध्दा जोपासण्यासाठी द्यावी लागणारी ही किंमत होय.

आधुनिक काळात प्रगत तंत्रविज्ञानामुळे दळणवळण कमालीचे गतिमान झाले आहे. मंदगती दळणवळणाच्या काळात परराश्ट्रमंत्रालयास सक्रीय राश्ट्रातील घडामोडीबाबत वृत्तांत मिळण्याचे राजदुत हेच एकमेव साधन होते. त्याचप्रमाणे जलदगतीने घडणा–या एखाद्या घटनेबाबत जसे, राजदूताची नेमणूक झालेल्या दे" ाात अंतर्गत क्रांती होऊन नवीन भाासन प्रस्थापित होते, त्याप्रमाणे कोणता अधिकृत प्रतिसाद द्यायला पाहिजे याच्या सूचना विनाविलंब राजदूतास पाहोचविणे परराश्ट्रमंत्रालयात अ" ाक्य होते.

साहजीकच अ" ाा परिस्थितीत महत्वाचे निर्णय घेण्याचे स्वातंत्र्य राजदुतास मिळु भाकत असे. राजदूताच्या
अ" ाा स्वायत्ततेस आणि उपक्रम" ाीलतेस आधुनिक काळात फारसा वाव राहिलेला नाही.

दळणवळणाप्रमाणे वाहतुकीच्या साधनांमध्येही गतिमानता आणि सुरक्षितता आल्याने आंतरराश्ट्रीय वाटाघाटीसाठी भाासनप्रमुखांनी समक्ष भेटण्याची प्रथा ि" ाखरपरिशदांच्या रूपाने मोठया प्रमाणात रूढ झाली आहे. अर्थात अ" ाा ि" ाखर परिशदा भरण्याच्या अगोदर कित्येक महिने त्यांची जी पुर्वतयारी जसे, एखादया वादग्रस्त प्र" नावरील उभयमान्य तडजोडीची संभाव्यता अजमावणे, तडजोडीची विविध पर्यायी रूपे नि" चीत करणे ई. उभायपक्षांमध्ये चालु असते. तिचे श्रेय राजनैतीक प्रतिनिधींना द्यायला हवे.

राजनीतीपुढील आव्हाने :

विकसित दे" ा मंदीच्या चक्रातून सुटण्यासाठी नवीन बाजारपेठांच्या भाोधात होत. त्याचवेळी तिस—या जगातील दे" ाांची भांडवली विकासाची मॉडेल्स संकटात सापडली होती. हे दे" ा पाि" चमात्य सावकारांच्या कर्जाच्या विळख्यात पूर्णपणे अडकले होते. त्यामुळे विकसित दे" ाांना तिस—या जगातील दे" ाांचा हात पिरगाळणे सोपे होते. त्यांना त्या दे" ाांनी त्यांच्या अर्थव्यवस्था पाि" चमात्य भांडवलासाठी खुल्या कारण्यास भाग पाडणे भाक्य होते. चीनमध्ये सुध्दा भांडवल" ााहीची पुनर्स्थापना भांडवलदारांना जगाच्या कानाकोप—यात भांडवल गुंतवणूक करायला कसलीच भीती अथवा स्पर्धा उरली नाही. परिणामी विसाव्या भातकाच्या भोवटच्या द" ाकात साम्राज्यवादी दे" ााकडून तिस—या जगाकडे भांडवलाचा प्रचंड ओघ चालू झाला.

आर्थिक विकास आणि समृध्दी साध्य करण्यासाठी आधुनिक काळात राश्ट्रांना परस्परावलंबना खेरीज दुसरा पर्याय उरलेला नाही. अर्थात राश्ट्र ज्याप्रमाणात परकीय माल, बाजारपेठा, भांडवल आणि तंत्रज्ञान यासाठी इतर राश्ट्रांवर अवलंबुन असते. त्याप्रमाणात ते परकीय दबावाचे लक्ष होण्याची संभाव्यता वाढते. या राश्ट्रास वरील गोश्टी नाकारण्याची धमकी देवून अगर त्या राश्ट्रा" ाी असलेल्या आयात—निर्यात व्यापारात चलन दर, जकाती यांच्या व्दारा हेतुपुरस्पर बदलकरून त्यांच्या परराश्ट्र धोरणावर दबाव आणता येतो. हा बदल राजकीय उद्दिश्टासाठी असू भाकतो किंवा आर्थिक उद्दिश्टासाठी असू भाकतो किंवा आर्थीक उद्दिश्टासाठी असू भाकतो किंवा आर्थिक उद्दिश्टासाठी असू भाकतो, विद्यमान राजनीतीची साधने आणि उद्दिश्ट काही प्रमाणात पूर्वीप्रमाणे आजही राजकीय स्वरूपाची असली, तरी त्यांच्या बरोबरीने आणि कदाचित त्यांच्यापेक्षाही जास्त महत्व आर्थिक साधनांना व उद्दिश्टांना प्राप्त झाले आहे. विद्यमान राजनीतीचा आ" ाय फार मोठ्या प्रमाणात आर्थिक साधनांना व उद्दिश्टासाठीही असू भाकतो. विद्यमान राजनीतीच्या क्लिश्ट जबाबदा—या पार पाडण्यास वि" ोशज्ञांचा मोठा ताफा राजीतीच्या क्षेत्रात ठळकपणे वावरू लागला आहे. आंतरराश्ट्री नाणे व्यवहार, आंतरराश्ट्रीय गुंतवणूक आयात—निर्यात व्यापार आणि औद्योगिक तंत्रज्ञानाचे आंतरराश्ट्रीय कर्ज व्यवहार, औद्योगीक हस्तांतरणख ही विद्यमान राजनीतीची आव्हानाची क्षेत्रे आहेत.

आर्थिक राजनीती :

आर्थिक राजनीतीचे अभूतपूर्व स्थान मान्य करतांना एक गोश्ट लक्षात हवी की, आर्थिक उद्दिश्टे राजकीय उद्दिश्टांपासून काटेकोरपणे अलग करता येतीलच असे नाही. उदा. दुस–या महायुध्दानंतर अमेरिकेने मा" ल योजनेखाली जी प्रचंड आर्थिक मदत पि" चम युरोपातील राश्ट्रांना केली. तिचे उद्दिश्ट अमेरिकन निर्यात वृध्दी व मुक्त व्यापार तत्वावर आधारित युरोपाचे आर्थिक संघटन हे जसे होते त्याचप्रमाणे साम्यवादाविरोधी एक प्रबळ सत्ताकेंद्र युरोपात उभे करणे असे राजकीय स्वरूपाचे होते.

आपल्या परराश्ट्रीय आर्थिक धोरणाच्या साफल्यासाठी सर्व विद्यमान राश्ट्रे व्दिराश्ट्रपातळीवर, तसेच बहुराश्ट्र पातळीवर आर्थिक राजनीतीत कार्यरत आहेत. आर्थिक राजनीतीच्या चार प्रमुख बहुराश्ट्र पातळया निर्दि" ात येतील त्या पुढीलप्रमाणे.

1) विकसित राश्ट्रगट आणि अविकसित राश्ट्रगट यामधील राजनीती.

2) मुक्त अर्थव्यवस्थेवर आधारित विकसित राश्ट्रांतर्गत राजनीती.

3) मुक्त अर्थव्यवस्थेवर आधारित विकसित राश्ट्रगट आणि केंद्रीय नियोजनावर आधारित विकसित राश्ट्रगट यामधील राजनीती.

4) अविकसित राश्ट्रांतर्गत राजनीती.

उदारीकरणाच्या उदात्त हेतूने जे आर्थिक जागतिकीकरण झाले आहे, या जागतिकीकरणात राश्ट्रांना स्वावलंबी राहता येणार नाही तर त्यांच्या सार्वभौमत्वाला कात्री लागणार. आयात–निर्यात व्यापारावर राश्ट्राची सरकारे आता बंधने घालू भाकणार नाहीत. सर्व आंतरराश्ट्रीय व्यापार आता मुक्त बाजार पध्दतीने मागणी पुरवठा या तत्वावर चालतील भांडवल, वस्तुचे उत्पादन, तंत्रज्ञान, सेवा सुविधा यामध्ये दे" ाी–परदे" ाी असा भेदभाव केला जाणार नाही भांडवल कोणत्याही दे" ातून कोणत्याही दे" ाात येईल–जाईल. कुठेही तयार झालेल्या वस्तू कुठेही विकल्या जातील. पण 'स्वदे" ाी ही संकल्पनाच कालबाहय ठरेल.

निश्कर्श :

जागतिकीकरणामुळे आंतरराश्ट्रीय घडामोडींना वेग आलेला असून दे" ाा–दे" ाातील व्यापारी स्पर्धा तीव्र झालेल्या आहेत. या स्पर्धेत टिकून राहायचे असेल तर त्या प्रकारची राजकीय पा" र्वभूमी निर्माण करणे आव" यक आहे. केवळ आंतरराश्ट्रीय संबंध मजबुत असणे जितके गरजेचे आहे तीतकेच महत्वाचे आंरराश्ट्रीय संबंधाचे व्यवस्थापन देखील झालेले आहे. या पा" र्वभूमीवर राजकारणाची क्षितिजे अधिक रूंद झालेली असून तीला आंतरराश्ट्रीय स्वरूप प्राप्त झाले आहे. आपल्या दे" ाातील भांडवल, वस्तु व सेवा राश्ट्राच्या भिती ओलांडुन जगभर पसरलेल्या आहेत. पण तंत्रज्ञान मात्र विकसित दे" ाांनी

आपल्या ताब्यात ठेवले आहे. या सर्वांमध्ये मानवी कल्याण महत्वाचे वाटत नसून पैसा मिळविणे महत्वाचे वाटते हा एक प्रकारचा नवा साम्राज्यवादच आहे.

दे" ाची आर्थिक प्रगती म्हणजे नेमके काय करायचे, कोणत्या गोश्टींना अग्रक्रम द्यावयाचा त्याचा आराखडा आता जागतिक बॅंकेतील अर्थतज्ञ ठरवितात. त्यांच्या सूचनेनुसार सरकार वागले नाही तर जागतिक बॅंक आर्थिक मदत, कर्जपुरवठा स्थगित किंवा बंद करण्याची धमकी देते. याकरीताच विद्यमान राजनितीपुढे जी–जी आव्हानाची क्षेत्रे उभी ठाकली ˙आहेत त्याला स" ाक्तपणे सामोरे जाणे आणि त्याचप्रमाणे राजकारणाची समीकरणे मांडणे आव" यक झाले आहे. त्यामुळे आंतराश्ट्रीय राजकारणात समकालीन परिस्थीतीमध्ये राजनयाला अनन्यसाधारण महत्व प्राप्त झाले आहे.

संदर्भ :

1. Panikkar K. M "Principles and practice of Diplomacy" (Asia publication House Bombay - 1957
2. Frankel "The Making of foreign policy" London oxford university press 1963.
3. S. H. Hoffman "Essays in Theory and Practice of international Relation's" Colorado west view Press- 1989.
4. प्रा. बाबुराव नरेड्डीवार 'राजनय' अं" ुल पब्लीके" ान नागपूर.